

K PROBLEMATICE VÝVOJE ZAHRANIČNĚ POLITICKÉ KONCEPCE SSSR

Václav Kotyč

Není náhoda, že teze ústředního výboru Komunistické strany Sovětského svazu k 50. výročí Velké říjnové socialistické revoluce věnují tak značnou pozornost vývoji a úkolům sovětské zahraniční politiky. Je to odraz úlohy, kterou sehrála sovětská zahraniční politika v procesu vytváření příznivých vnějších podmínek socialistické a komunistické výstavby, v úsilí Sovětského svazu o zajištění míru mezi národy. Teze pochopitelně věnují převážnou pozornost současným úkolům zahraniční politiky Sovětského svazu, kterou chápou jako součást zahraniční politiky socialistické soustavy. Pochopení současných úkolů sovětské zahraniční politiky však nepředpokládá jenom znalost všech souvislostí, které dnes tuto politiku vytvářejí a ovlivňují, ale předpokládá i znalost jejího dosavadního vývoje, alespoň v základních rysech, znalost tendencí, na něž sovětská zahraniční politika programově navazuje.

Tato stať je pokusem o zamyšlení tohoto druhu, aniž je chápána jako pokus o zamyšlení vyčerpávající.

Zahraníční politika Sovětského svazu byla a je určována řadou rozhodujících skutečností. Mám na mysli podmínky, potřeby a možnosti vnitřního vývoje SSSR, vliv faktorů mezinárodního vývoje na sovětskou zahraniční politiku a její východiska teoretická, pohled na vnější svět. V jednotlivých vývojových etapách — při současném působení všech základních činitelů — vystupovaly do popředí ty či ony faktory určující zahraničně politickou koncepci SSSR, a zvláště pak proces její praktické realizace. V současné marxistické literatuře se všeobecně konstatuje, že obsah této koncepce tvořily linie mírového soužití a linie proletářského internacionalismu, to znamená dva základní prvky tvořící dialektickou jednotu zahraničně politické koncepce SSSR. Máme-li však na mysli proces osvětlení realizace této koncepce, nejde ani tolik o popis všech mírových akcí a kroků sovětské politiky, ani o konstatování nejrůznějších opatření k podpoře revolučních sil, ale o osvětlení těch činitelů, které si v dané situaci vynucovaly přijetí právě toho řešení, které bylo přijato, právě toho či onoho konkrétního opatření. Jestliže při přijetí určitých konkrétních opatření v určité konkrétní historické situaci hrály rozhodující roli objektivní faktory vnitropolitické i mezinárodní

politické, potom v oblasti dlouhodobých strategických úvah vystupovala do popředí určitá hlediska teoretická.

Vezměme uzavření brestlitevského míru, který je, podle mého názoru, klíčem k pochopení zahraničně politické činnosti SSSR celého meziválečného období a kde jsou v postupu sovětské zahraniční politiky obsaženy všechny podstatné elementy sovětského přístupu k mezinárodním vztahům, elementy působící v sovětské politice nejenom v letech mezi válkami, ale po jistou dobu i v letech poválečných. Bez ohledu na ideologická hlediska, nepřipouštějící možnost trvalé a dlouhodobé mírové spolupráce socialistického státu s kapitalistickou velmocí — a tyto ideologické momenty na prvním místě podmiňovaly vystoupení představitelů tzv. „levé opozice“ proti podepsání brestlitevského míru — byl tento mír uzavřen, stal se dokonce životní nezbytností. Základním kritériem sovětského postupu byl zájem na udržení sovětského státu jako jediného socialistického státu (za situace, kdy všeobecně očekávaná proletářská revoluce v západní Evropě nepřicházela), základní metodou sovětské diplomacie využívání rozporů mezi imperialistickými státy a koneckonců nejdůležitější vnější oporou mezinárodní dělnické hnutí. Leninova teoretická analýza okolností vedoucích k podepsání brestlitevského míru a zdůvodňující postup socialistické diplomacie proti „revoluční frázi“ schopné — slovy Lenina — zahubit revoluci obsahuje všechny tyto podstatné momenty, působící poté jako trvalé prvky sovětské zahraničně politické koncepce. Myslím, že z tohoto hlediska, tzn. z hlediska svého vlivu na formulování koncepce sovětské zahraniční politiky, je brestlitevský mír událostí v marxistické literatuře stále ještě nedocenenou. Pochopení Leninova postupu v roce 1918 je klíčem k pochopení všech kritických situací vývoje zahraniční politiky SSSR, zvláště pak klíčem k pochopení události ve světové literatuře tak diskutované a zkreslované, sovětsko-německého paktu z roku 1939. I v této kritické situaci šlo v podstatě o totéž, tzn. o udržení prvního socialistického státu, o to zabránit vytvoření jednotné kapitalistické protisovětské fronty, která by byla silou schopnou vážně ohrozit existenci SSSR. I zde objektivní vývoj především mezinárodních vztahů, charakterizovaných nástupem reakce ve světovém měřítku, nutil — bez ohledu na hlediska ideologická — k přijetí opatření, které nebylo původně žádoucí, které se však stalo z hlediska životních zájmů SSSR nutností. Stalinova politika zde nebyla rovněž diktována jeho čistě subjektivními úvahami, jeho přáním, ale širokým komplexem souvislostí mezinárodních, bez jejichž pochopení nelze pochopit ani tento dramatický krok, který měl nesporně nepříznivé důsledky pro komunistické strany v řadě zemí a který vedl Stalina k některým nesprávným závěrům, například pokud jde o možnosti a trvání spolupráce sovětsko-německé. Jestliže se v tomto kroku plně uplatnily Leninovy závěry o nutnosti využít rozporů mezi imperialisty,¹⁾ uplatnily se zde rovněž i Stalinovy představy o využití těchto rozporů, jak je formuloval již v roce

¹⁾ V projevu 6. prosince 1920 Lenin zdůrazňoval: „Zásada, kterou jsme si nejen teoreticky osvojili, ale kterou jsme i prakticky uplatňovali... je pro nás nadlouho, až do definitivního vítězství socialismu na celém světě zásadou hlavní, totiž že je třeba využít protikladů a rozporů mezi imperialisty, mezi dvěma skupinami kapitalistických států, štvát je proti sobě. Dokud jsme nevítežili na celém světě, dokud jsme z hlediska hospodářského a vojenského slabší než ostatní kapitalistický svět, dotud je třeba se držet zásady: je třeba umět využít rozporů a protikladů mezi imperialisty.“ V. I. Lenin, *Spisy*, sv. 31, Praha 1955, str. 439.

1925: „Náš prapor zůstane stejně jako dříve praporem míru. Jestliže však začne válka, pak nebudeme moci sedět se založenýma rukama — budeme muset vystoupit, ale vystoupíme poslední. A vystoupíme proto, abychom vhodili rozhodující závaží na miskou vah, závaží, které by převážilo vše.“²⁾ Stejně jako brestlitevský mír, jako úsilí o vytvoření demokratické fronty proti fašismu byl i tento krok logickou součástí sovětské zahraničně politické strategie. Rozdíly mezi orientací na „demokratickou protifašistickou frontu“ a sovětsko-německým paktem jsou, podle mého názoru, rozdíly v taktice; stále však šlo o dosažení stejného cíle — o uchránění SSSR jako jediného socialistického státu. Na postup sovětské politiky, na vytváření zahraničně politických alternativ měly ostatně vliv i historické zkušenosti — nelze zapomenout, že intervence v roce 1917 se zúčastnily všechny kapitalistické velmoci.

Snažil jsem se ukázat, že aniž se měnily základní, dlouhodobé a strategické cíle sovětské zahraniční politiky, vývoj situace a její potřeby si vynucovaly i odpovídající postup sovětské diplomacie, odpovídající taktiku. A právě požadavky objektivní skutečnosti si přímo vynucovaly politiku míru a mírové spolupráce s kapitalistickými zeměmi. Jakákoli jen poněkud objektivní analýza dějin sovětské zahraniční politiky dokazuje a musí dokazovat, že SSSR od počátku své existence uskutečňoval politiku míru, že tato politika byla v hlubokém souladu se zájmy socialismu. Zájem SSSR na mírové spolupráci s nesocialistickým světem byl od počátku upřímný, a snahy dokázat opak, s nimiž se někdy setkáváme zvláště v západní literatuře, nemají naprosto nic společného se seriózním přístupem k výzkumu sovětské zahraniční politiky. Je správné, že mírové soužití představuje od počátku jednu ze základních linií sovětské zahraniční politiky. Současně však je nutno vidět, že objektivní podmínky meziválečného období nedovolovaly překonat pojetí soužití jako součástí přechodné etapy, předcházející období nových srážek a revolučních zvratů. Když Stalin mluvil o možnosti mírového soužití, měl na mysli — v souladu s Leninovou představou, že pokud existuje socialismus a kapitalismus, nemůže existovat trvalý mír — dané mírové soužití, nikoli možnost vyloučení války ze života společnosti, ale možnost vyloučení dané války. Z tohoto pojetí ostatně vycházel i v poválečných letech, jak o tom svědčí jeho ve své době široce oslavovaná a propagovaná práce „Ekonomické problémy socialismu v SSSR“, napsaná v roce 1952, v předvečer XIX. sjezdu KSSS.³⁾ Soužití bylo chápáno jako určité mezidobí, předcházející novému revolučnímu výbuchu, výbuchu, pro nějž bylo nutno připravovat revoluční síly. Objektivní podmínky meziválečného období ani jiné pojetí mírového soužití nedovolovaly. Když Stalin v roce 1936 v interview s Royem Howardem zdůrazňoval, že „americká demokracie a sovětský systém mohou žít v míru a soutěžit navzájem“,⁴⁾ není to totéž, jako když stejnou myšlenku o více než dvacet let později pronáší N. S. Chruščov. Právě těch dvacet let vývoje je faktorem, který kvalitativně změnil tvář světa a vynutil si politické koncepcie odpovídající tomuto novému světu. Odpovědi, které nebylo a nelze nalézt hotové v pracích klasiků marxismu. Pojetí mírového soužití přijaté XX. sjezdem

²⁾ J. V. Stalin, *Spisy*, sv. 7, Praha 1952, str. 26.

³⁾ „Aby byla odstraněna nevyhnutelnost válek, je nutno zničit imperialismus.“ J. V. Stalin, *Ekonomické problémy socialismu v SSSR*.

⁴⁾ *Pravda*, 5. března 1936.

KSSS a bezprostředně po něm prosazované N. S. Chruščovem proto je i není návratem k leninismu (máme na mysli Leninův vztah k mírovému soužití), je současně v rozporu i v souladu s Leninovým učením. Je návratem ve smyslu tvůrčího myšlení, které je charakteristickým rysem leninismu — vždyť to byl právě Lenin, který se nebál revidovat některé vývojem překonané představy klasiků — a není návratem k leninismu z obsahového hlediska, protože Lenin nebyl tvůrcem koncepcí mírového soužití jako období trvalého míru, jako cesty vývoje světové socialistické revoluce. Molotov nepochopil tyto skutečnosti, když ve svém dopise zaslaném ÚV KSSS před XXII. sjezdem KSSS⁵⁾ kritizoval návrh programu KSSS jako „protirevoluční“, protože Lenin — podle Molotova — nikdy nemluvil o mírovém soužití v tom smyslu, jak je v programu KSSS přijatém XXII. sjezdem obsaženo. To je správné, avšak Lenin počátkem dvacátých let n e m o h l mluvit o mírovém soužití v tom smyslu, jak o něm bylo možno a nutno mluvit ve druhé polovině padesátých let, v situaci kvalitativně odlišné. Přitom však v Leninově přístup k otázce mírového soužití jsou již obsaženy základní elementy pojetí mírového soužití jako cesty vývoje k trvalému míru a v tomto smyslu i cesty vývoje světového socialismu, jak o tom svědčí jeho stať „Nejbližší úkoly sovětské moci“, napsaná v březnu 1918, publikovaná však ve své původní podobě poprvé až v roce 1962. Lenin tehdy psal, že úkol vítězství nad buržoazií vyvstal před sovětskou mocí v nové podobě, „zcela jinak, než byl formulován po mnoho a mnoho desetiletí světových zkušeností boje proletariátu proti buržoazii. Pod pojmem vítězství můžeme a musíme rozumět nyní,“ říká Lenin, „po vymoženostech dobytých Říjnovou revolucí, po úspěších v občanské válce, již něco mnohem vyššího, byť formou pokojnějšího (proloženo mnou — V. K.); totiž, že po vítězství nad buržoazií musí být uskutečněno nyní, když ho bylo dosaženo politicky a když toto vítězství bylo utvrzeno vojensky: nyní musí být toto vítězství dosaženo v organizaci národního hospodářství, v organizaci výroby, ve všelidové evidenci a kontrole.“⁶⁾ V předvečer intervence imperialistických států, v okamžiku krátkodobého oddechu sovětské moci, formuloval tak Lenin myšlenky zdaleka přesahující podmínky roku 1918 a anticipující mnohem pozdější závěry o vývoji vztahů mezi socialistickým a kapitalistickým světem, o vývoji světové socialistické revoluce. Mluvíme-li tedy o mírovém soužití v sovětské zahraničně politické koncepci musíme vidět jak kontinuitu sovětské zahraniční politiky v tomto směru, tak z druhé strany i kvalitativní změnu v pojetí mírového soužití,⁷⁾ změnu tak hlubokou, že ne náhodou vedla jako jedna z hlavních příčin ke vzniku ostrých rozporů uvnitř mezinárodního komunistického hnutí.

⁵⁾ O obsahu tohoto dopisu, svědčícího o existenci určité zahraničně politické alternativy, jsme informováni z projevů delegátů sjezdu, zvláště P. A. Safukova. XXII. sjezd KSSS, Nová mysl, zvláštní číslo, říjen 1961. str. 288.

⁶⁾ *Rudé právo*, 3. října 1962.

⁷⁾ O tom, jak bylo chápáno mírové soužití v meziválečném období, svědčí projev J. V. Stalina na XV. sjezdu KSSS v roce 1927, v němž řekl: „Nesmíme zapomínat na Leninova slova o tom, že při naší výstavbě záleží velmi mnoho na tom, podaří-li se nám odvrátit válku proti kapitalistickému světu, která je nevyhnutelná, ale kterou je možno oddálit, dokud neuzraje proletářská revoluce v Evropě, nebo do té doby, dokud úplně nevzraží koloniální revoluce, nebo konečně, dokud se kapitalisté neporvou mezi sebou při novém dělení kolonií. Proto (proloženo mnou — V. K.) je udržení mírových vztahů s kapitalistickými zeměmi naším bezpodmínečným úkolem.“ J. V. Stalin, *Splys*, sv. 10, Praha 1952, str. 273.

Byly to hluboké mezinárodní politické změny i úspěchy zemí světové socialistické soustavy, které jsou všeobecně známé a které není nutno podrobněji rozebírat v této stati, které umožnily formulaci pojetí mírového soužití nejen jako období dočasného míru, ale jako období míru trvalého, jako základny dalšího vývoje světové socialistické revoluce. I když potřeby konkrétní situace vyžadují, aby byl v procesu realizace tohoto pojetí kladen důraz na ten či onen faktor uskutečňování politiky mírového soužití — po říjnovém plénu ÚV KSSS v roce 1964 byl tento důraz položen na otázky jednoty socialistických zemí a mezinárodního komunistického hnutí,⁸⁾ neměnilo to nic na základním, možno říci strategickém pojetí sovětské zahraniční politiky, které je dáno faktory dlouhodobými, základními tendencemi ekonomického a politického vývoje, jež vytvořily určitý poměr sil, a zvláště pak potřebami, požadavky nastupující vědeckotechnické revoluce.⁹⁾ A jestliže pokládáme jednotu socialistických zemí za jeden z rozhodujících faktorů prosazování politiky mírového soužití, potom současná snaha o upevnění jejich spolupráce je z hlediska mírového soužití vytvářením předpokladů k tomu, aby toto soužití bylo prosazováno ještě úspěšněji a s většími konkrétními výsledky než v minulosti.

Mírová politika Sovětského svazu bývá obvykle v literatuře vyvozována — a to ve velmi všeobecné podobě — z existence socialistického státního zřízení, bývá obvykle spojována pouze s existencí tohoto zřízení. V souvislosti s Leninovým pojetím vztahu mezi vnitřní a zahraniční politikou bývá obvykle zdůrazňována pouze myšlenka, že vítězství socialismu v Rusku znamenalo vznik kvalitativně nové socialistické zahraniční politiky, aniž se podrobněji zkoumalo, v čem vlastně konkrétně spočívá tato nová kvalita, jaký je ve své konkrétní podobě vztah mezi zahraničně politickými úkoly a vnitřním životem socialistického státu, nemluvě již o studiu takových otázek, jako jsou otázky vlivu tradice, národního zájmu a podobně na formulování zahraničně politických cílů.

V této souvislosti si zaslouží zdůraznění některé momenty podle mého názoru všeobecně známé, nicméně v analýze příčin mírového postupu SSSR v oblasti mezinárodních vztahů často nedocenené. Mám na mysli především

⁸⁾ Ve svém projevu k výročí Říjnové revoluce, reagujícím na závěry Říjnového pléna ÚV KSSS v roce 1964, L. I. Brežněv v této souvislosti zdůraznil: „Generální linie zahraniční politiky SSSR... je linie zajišťování mírových podmínek pro vybudování socialismu a komunismu, upevňování jednoty a semknutosti socialistických zemí, jejich přátelství a bratrství, linie podporování osvobozeneckých revolučních hnutí, všestranného rozvoje solidarity a spolupráce s nezávislými státy Asie, Afriky a Latinské Ameriky, linie upevnění zásad mírového soužití s kapitalistickými státy a zbavení lidstva hrozby světové války“. *Rudé právo*, 7. listopadu 1964.

⁹⁾ V této souvislosti dochází R. Richta v brožuře „Civilizace na rozcestí“ k závěru, že „rozhodující zápas o komunismus ve světovém měřítku se nyní svádí na půdě výrobního, technického, vědeckého pokroku. Na tomto poli nyní „jde o všechno“. Kapitalismus může být překonán jen tím [proloženo mnou — V. K.], že bude donucen maximálně uplatnit to, co tvořilo nejsilnější stránku průmyslové civilizace a oč ještě dnes — a to hlavně — opírá svou pozici, tj. výrobní pokrok, a že se přitom ukáže neschopným uskutečnit toto progresivní lidské dílo“. Radovan Richta a kolektiv, *Civilizace na rozcestí*, Praha 1966, str. 41.

silnou touhu po míru mezi sovětským lidem, určitý psychologický faktor, často opomíjený, nicméně velmi silně ovlivňující formulaci zahraničně politických cílů, zvláště v poválečném období. Nelze zapomenout, že země, která v poslední světové válce ztratila na mrtvých více než dvacet milionů lidí, jejíž města a vesnice byla vyplněna, nemohla nereagovat velmi silně na jakýkoli náznak válečného nebezpečí. Toto všeobecné citění nebylo možno nerespektovat. Dále mám na mysli silnou touhu a potřebu zvýšit životní úroveň sovětského lidu, projevující se rovněž velmi výrazně v poválečných letech — ne náhodou vláda SSSR tak často formulovala a upravovala ekonomické plány, zejména program výroby spotřebního zboží a bytové výstavby — a znásobující mírové tendence a zájmy uvnitř Sovětského svazu. Na určitém vývojovém stupni nebylo možno rozvíjet stejně rychle zbrojení, těžký a lehký průmysl. Podstatné však je, že to vzhledem ke kvalitativním změnám ve vývoji mezinárodních vztahů a ve výzkumu moderních zbraní, vytvářejícím zcela nové alternativy, nebylo ani nutné. To neznamená, že by snad obratnost SSSR nemusela být udržována na co nejvyšší úrovni, již z hlediska vlivu tohoto činitele na vládnoucí a realisticky myslící kruhy západního světa. Vytvořila se však nová situace, která umožnila ve vnitřní ekonomické politice Sovětského svazu rozvinout některé výrazné tendence posilující rovněž orientaci na mírové řešení základních mezinárodních problémů. Podíváme-li se z tohoto hlediska na základní rysy nového pětiletého plánu rozvoje národního hospodářství SSSR na léta 1966—1970, vynikne — ve srovnání s předcházejícími pětiletkami — nejen prvořadé místo rozvoje vědy a techniky a jejich úloha v rozvoji výrobních sil společnosti, ale především snaha sblížit přírůstek výroby ve skupině A (výrobní prostředky) společenské výroby a ve skupině B (spotřební fond). Naznačené změny umožnily podstatnějsí sblížení rychlosti rozvoje výrobních prostředků a výroby spotřebních předmětů, určité sblížení zaostávající zemědělské výroby a průmyslu. Při celkovém vzestupu hrubé výroby v celém průmyslu o 47—50 % se výroba ve skupině A má zvýšit o 49—52 % a výroba ve skupině B o 43—46 %. Připomeňme, že v minulých pěti letech se objem průmyslové výroby ve skupině A zvýšil o 58 %, kdežto ve skupině B jen o 36 %. I když tedy přednostní rozvoj výroby výrobních prostředků zůstane zachován, proporce v národním hospodářství SSSR se pod tlakem potřeb sovětské společnosti v nové situaci mezinárodní začínají podstatně měnit. Tato skutečnost má z hlediska orientace sovětské zahraniční politiky mimořádný dosah. Klade-li se proto někdy v západní literatuře a publicistice otázka, zda zájem SSSR na udržení míru je stálý a upřímný, vyplývá to z nepochopení těch objektivních faktorů, které určují sovětskou zahraniční politiku. Prostě politika, která by počítala s řešením sporu mezi kapitalismem a socialismem ozbrojeným konfliktem, nemůže dnes nic dát nejen SSSR, ale ani socialismu jako světovému systému a je z hlediska zájmů socialismu nepřijatelná. Existuje jediná cesta — cesta mírového řešení rozporu mezi společenskými systémy, přičemž zájem na tomto řešení, i když ne zcela shodně motivovaný, se stále výrazněji prosazuje na Západě i na Východě. Důraz, který byl od počátku v sovětské zahraničně politické koncepci položen na antagonismus mezi socialismem a kapitalismem a který nesporně měl a má své oprávnění v reálné skutečnosti, přijímá v současné době novou podobu, předpokládající jiné formy řešení tohoto antagonismu. I když v programech mírového ekonomického soutěžení socialismu a kapitalismu,

formulovaných v nedávných letech, bylo obsaženo značné procento nadsázky, nereálného hodnocení, projevujícího se zvláště v nereálně formulovaných konkrétních termínech tohoto soutěžení, byla zde nicméně vyjádřena jistá vývojová tendence, přenášející zápas mezi socialismem a kapitalismem na zcela jiné pole, dávající mu novou podobu. Přitom by bylo chybou omezovat tento zápas jen na oblast ekonomiky — i když jde nesporně o oblast rozhodující a zapomínat, že jde i o výzvu v oblasti myšlenkové, v oblasti soutěžení a boje idejí. Otázka je v tom, na kolik socialismus dokáže uvolnit všechny své tvůrčí síly. V tomto směru, ve snaze nalézt nové formy ekonomického řízení socialistické společnosti, nové formy rozvoje socialistické demokracie, je nutno vidět proces uvolňování tvůrčích sil socialismu, jeho potenciálních možností, jejichž využití je základním současným úkolem. I v Sovětském svazu probíhá tento proces — počínaje XX. sjezdem KSSS — velmi výrazně a jeho vliv na formulaci dlouhodobých cílů sovětské zahraniční politiky je značný. Jsou to i tyto procesy v oblasti vnitřního života SSSR a ve všech sférách tohoto života, prosazující se jako nezbytná tendence, které kromě již uvedených faktorů — posilují mírovou orientaci zahraniční politiky SSSR.

Kromě naznačených objektivních skutečností je orientace na mírové řešení základních problémů tohoto světa výrazem teoretické analýzy současné etapy mezinárodního vývoje a jeho hybných sil. V této souvislosti je nutno připomenout, že úspěch a výsledky zahraniční politiky nejenom SSSR, ale kteréhokoliv státu závisí nejenom na formulaci zahraničně politických cílů, na ekonomických možnostech (tento faktor by si zasloužil samostatného rozboru) a podobně, ale i na tom, nakolik správně, v souladu se skutečností, je chápán vnější svět, nakolik správně jsou hodnoceny základní faktory tohoto světa. Úloha teorie v zahraniční politice SSSR byla vždy značná a bylo by možno uvést i řadu dokladů toho, jak nesprávné teoretické hodnocení toho či onoho aspektu mezinárodního vývoje omezovalo možnosti činnosti sovětské zahraniční politiky a vedlo k nesprávným praktickým opatřením. Mám na mysli například poměr k národní buržoazii rozvojových zemí v určitém období, nebo zjednodušenou koncepci nesporné sociální polarizace, jejíž rozpor se skutečností vyspělé kapitalistické společnosti byl stále zřejmější. Místo teoretického rozvedení nových podmínek kapitalismu soustřeďovalo se úsilí spíše na neplodnou ilustraci závěrů vyvozovaných z již neexistujících souvislostí. Přitom hluboké strukturální přeměny soudobé vyspělé industriální kapitalistické společnosti vytvářely nové podmínky nejen pro vývoj sociálního antagonismu, ale i nové předpoklady pro vývoj socialismu, které pochopitelně nebylo možno postihnout v pracích klasiků marxismu. Tyto prvky zdánlivě marxistického, avšak ve své podstatě hluboce nevědeckého přístupu byly rovněž odmítnuty, aniž to pochopitelně znamenalo odmítnutí marxistické teorie jako teoretické základny sovětské zahraniční politiky. Naopak, úspěchy sovětské zahraniční politiky v posledních deseti letech jsou těsně spjaty s novým stupněm v rozvoji teoretického myšlení, s novými tendencemi v této oblasti, které se prosazují — ve velmi složitém vývojovém procesu — stejně nezdělitelně jako obdobné tendence v oblasti ekonomické. Jestliže v minulosti byla role teoretického myšlení ve formulaci zahraničních cílů SSSR značná, potom v současné situaci je těžko úlohu teorie přecenit. A to nejen vzhledem ke složité situaci mezinárodní, ale i vzhledem k podmínkám vývoje mezinárodního komunistického hnutí, kde existovaly a existují tendence posunout za-

měření zahraniční politiky SSSR směrem k minulosti. A jestliže i v této složité situaci uskutečňuje SSSR politiku míru a mírového řešení základních mezinárodních problémů, svědčí to o tom, že sovětská teorie dala vcelku správnou odpověď na otázky tohoto světa, odpověď, která je v plném souladu s objektivními vývojovými tendencemi.

Padesát let ve vývoji sovětské zahraniční politiky je jistě dostatečně dlouhou dobou k tomu, aby bylo možno posoudit životaschopnost jejích zásad, správnost jejího celkového zaměření. Myslím, že zahraniční politice SSSR se dostalo plného zadostiučinění. Současně se domnívám, že pravdivý pohled na vývoj sovětské zahraniční politiky ukáže mnohem jasněji než ono běžné domnívající popisování faktů o absolutně neomylné a vždy absolutně naprosto správné zahraničně politické činnosti SSSR onu rozhodující pokrokovou úlohu, kterou SSSR hrál a stále výrazněji hraje ve vývoji mezinárodních vztahů a v zahraniční politice zemí světové socialistické soustavy.

Z hlediska vědeckého výzkumu zahraniční politiky Sovětského svazu je možno konstatovat — ve srovnání s řadou oblastí výzkumu vývoje SSSR a světového socialismu — vcelku potěšitelnou skutečnost, existenci poměrně rozsáhlé, především sovětské literatury. Byla napsána řada obsáhlých monografií a studií hodnotících místo a úlohu sovětské zahraniční politiky ve vývoji mezinárodních vztahů a je možno očekávat, že padesátileté výročí existence SSSR se stane dalším podnětem pro výzkum sovětské zahraniční politiky. Ostatně již v této časové souvislosti je patrně nutno hodnotit vydání poslední obsáhlé sovětské monografie o dějinách zahraniční politiky SSSR v letech 1917—1945.¹⁰⁾ Současně s existencí poměrně rozsáhlé marxistické literatury o sovětské zahraniční politice však je možno konstatovat i další skutečnost, totiž fakt, že se ustálilo určité „tradiční“ pojetí výkladu sovětské zahraniční politiky, určitý, v podstatě zcela stejný přístup k jejímu výkladu, v jehož rámci se jednotliví autoři lépe nebo hůře pohybují. Pro tento přístup je charakteristická faktografická rekonstrukce vývoje sovětské zahraniční politiky, podrobný výklad, možno říci popis tohoto vývoje, jednotlivých zahraničně politických akcí a současně i vymezení určitého teoretického rámce, určité koncepce, v níž proti sobě stojí na jedné straně mírumilovná zahraniční politika sovětská a na druhé straně v každém případě a vždy protimírová a agresivní zahraniční politika kapitalistických států.¹¹⁾ Překvapuje, jak málo pozornosti je v marxistické literatuře věnováno analýze zahraničně politické koncepce SSSR, jejích teoretických zdrojů, jak málo bylo z hlediska vědeckého výzkumu sovětské zahraniční politiky využito možností daných XX. sjezdem KSSS a vývojem po XX. sjezdu. Rozhodně nechci odmítat onen kvalitativní rozdíl mezi zahraniční politikou SSSR a zahraniční politikou kapitalistických států, rozdíl z hlediska úsilí o zajištění míru a mírové řešení mezinárodních problémů. Nejde však v oblasti vědeckého výzkumu jen

¹⁰⁾ *Istorija vněšněj politiky SSSR*, část I., 1917—1945, Moskva 1966.

¹¹⁾ Dokladem této koncepce může být obsáhlá práce připravená v Institutu mirovoj ekonomiki i mežžunarodnych otnošenij, nazvaná *Mežžunarodnyje otnošenija posle vtoroj mirovoj vojny*, čímž ani v nejmenším nechceme podceňovat její přínos faktografický.

o vymezení tohoto zásadního rozdílu mezi socialistickou zahraniční politikou a zahraniční politikou nesocialistických zemí, který má jistě z hlediska výzkumu podstatný význam a je předpokladem vskutku vědeckého osvětlení sovětské zahraniční politiky a vývoje mezinárodních vztahů vůbec, ale i o složitost vývoje, složitost vzájemného vztahu mezi zahraniční politikou SSSR a zahraniční politikou kapitalistických zemí, kterou nelze osvětlit pravdivě a přesvědčivě v rámci žádných schémat. Vzpomeňme si v této souvislosti na projev A. I. Mikojana na XX. sjezdu KSSS, v němž prohlásil, „že jsme se v zahraniční politice v minulosti dopouštěli těch či oněch chyb a že se někdy zostřovaly vztahy i naší vinou“.¹²⁾ Hodnotíme-li proto dosavadní literaturu o sovětské zahraniční politice publikovanou v socialistických zemích, nemůžeme si neklást otázku, nakolik byly ve sféře vědy konkretizovány podobné autoritativní teze představující nesporně východisko hlubšího pohledu, určitou spolehlivou základnu, o níž je se možno při určitém — a dlouhodobém — nedostatku některých podstatných informací opřít. Je samozřejmé, že sám vědecký výzkum sovětské zahraniční politiky je dlouhodobým procesem a že úroveň tohoto výzkumu může odpovídat možnostem současné situace, to znamená i současným mezinárodně politickým podmínkám, od nichž pochopitelně nelze tento výzkum izolovat.¹³⁾ Jde však o to, aby v rámci existujících možností — a to možností z hlediska pramenů i z hlediska společenského vývoje — bylo na poli vědeckého výzkumu dosaženo co nejvíce, a to tím spíše, že existuje současně ohromná světová literatura, která kromě vcelku ojedinělých pokusů o objektivní pohled je převážně charakterizována tendenčním, často i vysloveně protisovětským přístupem. I z hlediska tohoto úkolu, to znamená z hlediska zápasu s nemarxistickými a nepřátelskými názory, je nutno posuzovat současnou úroveň vědeckého výzkumu zahraniční politiky SSSR a koneckonců i zahraniční politiky ostatních socialistických zemí.

¹²⁾ XX. sjezd KSSS, Nová mysl, zvláštní číslo, únor 1956, str. 161.

¹³⁾ Karel Radek v jedné z prvních prací o sovětské zahraniční politice vůbec, ve své knize *Vněšňaja politika sovětskoj Rossii*, publikované v Moskvě v roce 1923, napsal: „Mnozí soudruzi se ke mně obrátili s prosbou, abych napsal dějiny sovětské zahraniční politiky. Pokud by mělo jít o práci, v níž by pětileté dějiny sovětské zahraniční politiky byly podloženy archivními materiály, jde o úkol nesplnitelný, a to z politických hledisek. Žijeme v období těžkého zápasu a nemůžeme si proto dovolit odhalit naše „šachové tahy“ sloužící obraně sovětské republiky.“